

A KÖZELMŰLT EGY PILLANATA

B. Szabó György

SZLAVÓNIAI JEGYZETEK

Kórógy, 1950. május

Elfelejtett magyar népszínget...

Így nevezték valamikor a szlavóniai magyar falvakat. Kórógyot, Szentlászlót, Harasztit, Rétfalut és a többi magyar községet.

Számtalanszor megállapították, hogy ezekkel a falvakkal senki sem törődött, hogy pusztul a magyarság és elhorvátosodik.

Hogy eltűnik az ősi magyar nyelv, amelynek századokon át a szlavóniai magyarság volt egyik őrzője.

Hogy eltűnik a népdal, a mese, eltűnik a viselet, eltűnnek a régi építkezési formák.

Tudományos expedíciók készültek idejönni.

Kodály Zoltán is, hogy dallamvilágukat lejegyezze és megóvja a pusztulástól.

Valóban, máig sem sikerült számba venni azt az értéket, amelyet a szlavóniai magyarság nyelvben és dallamban megőrzött.

Sürgető feladatunk felmérni ezt a hagyatékot.

Sikerül-e?

Míg ezt végiggondolom, itt, a kórógyi főutca házsorai tövében, egy kidöntött eperfatörzsön ülve, már meg is kezdtem az ismerkedést az élő faluval.

Egy régi ház faragott, oszlopos tornácát nézem és félfüllel a kerítés mögött folyó beszélgetésre figyelek.

Csodálatos nyelven beszélnek. A hangképzés eredeti-

sege, szokatlansága az, ami legjobban meglepi a távolról jött magyart. Mintha kódexirodalmunk nyelve hangzana fel. A diftongusok, a kettős magánhangzók változatossága, bőrsége, az illabiális á ejtése, a nyelv zeneisége és a régi szavak sokasága!... Az Érdy-kódex írójára gondolok, a Karthausi Névtelenre, irodalmunk egyik első modern író-egyéniségére, aki innen indult, szlavóniai származású volt, és sokszor és büszkén hivatkozott szülőföldjére, Tótországra, ahogyan a középkorban Szlavóniát nevezték.

A nyelvet figyelem: a régi nyelv sajátosságait és az új életformából keletkezett kifejezések keveredését, harcát, összeütközését.

A nagy társadalmi átalakulás, a forradalom, megváltoztatja a régi falu életét, alakítja-formálja a tudatot, fejleszti a gondolkodást, új erőfeszítésekre kényszeríti a nyelvet. Új elétforma születik – új szavak keletkeznek.

Védekezik-e, ellenáll-e ennek az új fejlődésnek a régi életformák között kialakult, megformálódott nyelvtudat?

Igen, ellenáll és védekezik.

A horvát nyelvből átveszi az új kifejezéseket, de átalakítja a maga ízlésének megfelelően. Él velük, de óvatosan, bizalmatlanul.

A régi életfelfogás és életforma küzd az újjal. Mindenütt ennek a küzdelemnek ezer apró jelét találjuk.

A falu apró, nádfödeles, faragott tornácos házaiban, a hűvös, besötétített szobákban, piros-fekete szőttesek között – a szövetkezettről folyik a beszéd, meg a „trudodán”-ról; a magasra vetett fehér ágyak és a „kócsag” (kézzel faragott láda, amely a kelengyét és a halotti öltözéket őrzi) szomszédságában, a tükör előtt, fiatal lányok próbálják az új ruhát és a holnapi útról beszélnek, Eszékről, ahol részt vesznek a május elseji felvonuláson;

a hatalmas, alig felépült modern szövetkezeti otthonban esténként petróleumlámpa pislákol is a régi, elnyűtt bútorok alig látszanak a homályban; a fiatalok még tudják a népballadákat, még táncolják az „üveges táncot”, de már szívesebben éneklük a „slágert” és járják a „troking”-ot.

Ellentétekbe ütközünk lépten-nyomon.

Beszélgetek az emberekkel. Nyíltan, őszintén tárják fel a hibákat, mulasztásokat, de bizony a politikai tömegnevelő munkának alig van nyoma: bizalmatlanság, féltékenység érződik ki a szavukból, amikor politikáról és tömegszervezetről beszélünk.

Népegyetemi előadásokat nem tartanak.

A könyvtár szegényes: Jókai képviseli a magyar irodalmat.

Szeretik a népszinműveket.

A szövetkezeti otthon előadóterme megtelt az este is, amikor a főiskolások rendeztek előadást.

Kissé csalódtak, színdarabot vártak, mi pedig Petőfit, Adyt, Tömörkényt olvastunk, bácskai és szlavóniai népdalokat énekeltek.

Nem ismerték ezeket a szlavóniai népdalokat és nem énekeltek velünk. Pedig felkértük őket.

„Nem ismerjük ezeket a dalokat, talán az öregek tudták volna” – mondta valaki közülük az előadás után.

De aztán énekeltek; régi népdalt, műdalt; slágert – vegyesen.

Mennyi lejegyezni való!

Valóban kutató- és gyűjtőcsoportokat kellene szervezünk, hogy mielőbb összegyűjtsük mindazt, amit ez a nép századokon keresztül megőrzött. És figyelni a népet az új életformák között, a régi és az új küzdelmét – az egyénben, a családban, a község életében, a nyelvben, az életfelfogásban, a társadalmi életben.

Nem tudok rájuk gondolni, hogy ne érezném a mulasztás terhét, nem tudok rájuk gondolni meghatódottság nélkül.

Haraszti, 1950. május.

Sárga, elfakult írásokat betűzgetek.

A kétszáz év előtti falu arcát szeretném felidézni. „Az oskola mesterség 1768-ban állítatott fel.” Majd tovább: „Ismét visszahoztuk N. Pálból, a v. Sede rendeléséből Imre Sámuel 1807-ben és 4 esztendő telt sok zűrzavarok között, kivált felesége miatt.” És: „Földesi Gábor jött 1815-ben a Debreceni Collégiumból 6 vagy 7 eszt. Deákságából, de három hét múlva egy ötszét Ó-Budai gyermeket Várdi Józsefet halálra kínoztán, az Eszéki tömlöcbe vitetett.”

Iskolaviszonyok, rektorok, kínzási módszerek a nevelésben.

Földesi Gábor kortársa lehetett Kölcseynek, a másik debreceni diáknak, aki emberséget és haladást hirdetett, és lehet, hogy beszélgetett Fazekas Mihállyal, a „Ludas Matyi” írójával is Debrecenben... De az is lehet, hogy afféle gazdálkodó-rektor volt, aki tanítás helyett a földet, a mezőket járja, lovat, tehenet vesz-elad, kupeckedik. Ki tudja?

„Az Haraszti Oskolamester esztendőnként való fizetése így van: Kézpénz – 18 – tizennyolc forint;... Vagyon két helyen egy-egy darab földcske, ezeket megszántják, a Rector magvával bevetik, feltakarják, szemül haza viszik, egy szóval a magon kívül minden munkáját meg teszik. Az Eszéki vásárra négyszer kotsit adnak... A három Sátoros ünnepekben egy-egy tyúkot adnak... Minden oskolában járó gyermek egy Caniculáris csirkét ad... Mindezek fogyatkozás nélkül való teljesítésére és eszközzésére magunkat ezen petsétes Levelünkkel köte-

lezzük. Harasztiban, Február 5-ik napján 1811 esztendőben.”

Kitekintek az ablakon. Idelátszik az iskolaudvar. Gyerekek „csingéznak” – azaz: labdázna –, s velük játszik a tanító is. Ők már a fejlődéslméletről tanulnak és a világ keletkezésének tudományos magyarázatát hallják.

A földgömb ott áll az ablak mellett; a falon térképek, táblázatok, faliújság.

S nem hozzák a „Caniculáris csirkét”, de „Tyúkot” sem a „Sátoros ünnepekben”... A tanító sem kínozza őket, hanem együtt játszik velük, tanítja őket, törődik velük az elemi iskola elvégzése után is.

Szlavóniai diákok tanulnak Novi Sadon, Suboticán, Feketicsen...

Kevés a gyerek. Itt is felütötte a fejét az egykzés. A vagyon miatt. De már szünőben van. A földreform, a szövetkezeti mozgalom nem maradtak hatástalanul az egykzésre sem.

A kétszáz év előtti falu erkölcsét idézik fel az elfakult írások.

„Az ifjak és leányok, a régi szokás szerént, mindeddig a falun kívül a gyepen játszottak, de minthogy az tapasztalva reájuk, hogy a játszó helytől, páronként sokan közülök a szilvásokban, pajtákban és más félre való helyekre elmennének, sokan szerelmeskednek, sőt talán többet is csinálnak, tehát végeztetett: Hogy soha többé a falun kívül ne játszanak, hanem benn a faluban: nevezetesen a falu Hombárja körül és a játékból se egy se más helyen senki ki ne csapjon, mert a fiúk pálczát, a leányok pedig korbácsot kapnak.”

A pálczás, dereshúzás, a nyilvános megszegényítés – ezek voltak a világ és egyházi hatóságok fegyelmezési eszközei.

„1806, 26 Deczembere: Kürtös Sándor Batona János-

néval Istoka Évával sokáig szóban lévén, kivált abban, hogy nem régiben Istoka Miklós házában együtt voltak estve későn, akik a paráznaságot ugyan tagadták, míg a tselekvésre akarást és a tsókolódást meg vallották, azért tizenkét pálczára büntetődtek.”

„1809, 26 Február: Ifjú Süllyös Mihály, minthogy az Elöljárókat uttza hallattára ezen motskos szókkal gyalázta, hogy tsak pálinkájért tudnak ítélni, ezen becstelenségért tíz botra büntetődött vagy íteltetett.”

„Isák István fia Pál a lakodalmazás alkalmatosságával asszony ruhában öltözvén, ezért négy pálczát kapott.”

„Meg kell félemlíteni a nyakasokat, elégedetlenkedőket.

Nem szabad énekelni olyan dalokat, amelyeket az egyház megtiltott.

Ha szükséges, igénybe kell venni a földesúr segítségét is.

1827 július 8-iki Istentisztelet alkalmatosságával, a nyakasságáról ismert Balás Mihály ismét Ó-Dícséretet énekelt. Melyre nézve Süllyös Jónás öreg Bírót előhívtam és megmodottam nékie, hogy más napra Csepibe nekem kotsit rendeljen és Balás Miskát is kötözve bevitesse, de ő elugorván ebből semmi sem lett, hanem én magam csak ugyan elmentem és Méltóságnál a dolgot elbeszéltem, aki ígéretet is tett afelől, hogy rövid időn a Tek. Fiscális urat a nyakasság és engedétlenség zabolázására kiküldi, mely meg is lett 22 Júliusában. A Tek. Fiscális Gyurgyevits Theodorus úr, hogy a dolog annál törvényesebben menjen, gyűlést tartott... Balás Mihályt a gyűlés eleibe behívatta és ezt mondotta: Nohát, mint nyakas és elégedetlen ember 12 pálczát kapsz. Balás Mihály mentette magát azzal, hogy szép ének volt az; de erre a felelet a Fiscális úrtól ez volt: ez nem kérdés, annak te nem lehetsz megítélője... A tizenkét botot mindjárt kikapod... Végre is oda ment a dolog, hogy Balás Mihálynak mind az én, mind a Rector úr, mind a többi előjárók kérésére elengedett a Tek. Fiscális úr 6 pálczát, 6-ot pedig reája

üttetett, az ő nyakasságáért. Ezzel elvégződött a gyűlés, hanem az analfabétos Istoka Miklós, mikor kifelejtött kezdett pörölni és pattogott, ezért őtet a Tek. Fiscális úr visszahívta és mint durva embert, 3 pálczára méltónak ítélte...”

A földesúr hatalma korlátlan. Ha valakinek sikerült megszabadulnia a nyilvános megszegényítéstől, a deresre húzástól, a földesúr ítélkezett felette:

„De némelyek a Bírák keze közül erővel kiszabadítván a Földesuraságnak bejelentetett és 3 napi munkára büntetett...”

A jobbagy-hang szólal meg panaszosan Marcsit Péter folyamodványában, melyet a csepini földesurasághoz írt 1817 januárjában:

„Hanem nagy alázatosan Leborulván Lábait Csókolom Kegyelmes Tekintetes Uramnak. Kérem alázatosan netselekedje ezt Vélem, aki annyi idők alatt Kegyességedet Nagy Híven szolgálállám. Hogy ennek utánais szolgálhassam, töllem Jóságomat ellvévén s egy Hitvány Asszonynak csak azért hogy magát cifrázza Prédára elhánya, ell vegye. Ne tselekedje kérem alázatosan...”

Még sokáig visszhangzik bennem ez a könyörgő hang. Elborult. Nehéz esőfelhők Haraszti felett.

Lesz-e eső?

Haraszti, 1950. május

Lakodalomba vagyunk hivatalosak.

A főiskolásoknál papír, ceruza. Sok ház hivatalos, majd a fél falu, sok emberrel találkozunk, beszélgetünk, bőven lesz alkalmunk jegyezni. Hisz itt, a lakodalomban, énekelni is szoktak. Az éneklésre nehéz volt eddig rábírní őket.

Pedig az öregek még ismerik, őrzik az ősi dallamanyagot, sőt a régi előadásmódot is, a „reszkettető”-éneket, vagy a parlandó formát.

A fiatalság táncol, az öregek csoportokban ülve dúdolásznak.

Ez a lakodalom előestje. Holnap kezdődik az igazi mulatság.

Itt, a csillagos ég alatt, a tisztára sepert udvaron, vigadó lakodalmazók között találkoztam a Grádec-domb kincseiről szóló mesével.

A „Suszter” ül mellém, már fényes a szeme a baranyai „pára”-tól, kezében borospohár.

„Amit én tudok, tanár úr, azt senki sem tudja. Az az én titkom” – s a szívére mutat, várja a hatást.

Ránézek, észreveszi a figyelmet, közelebb húzódik hozzám.

„Tanár úr, maguk tegnap kint voltak a Grádec-dombon és ástak! Igaz ez?”

Bólintok. Titokzatosan mosolyog:

„Hol ástak?” Elmagyarázom. Fölényesen legyint:

„Ah, nem tudnak maguk semmit! Nem ott van a kincs! A déli kaput kellett volna keresni, ott, ahol döng a föld.

Még közelebb ül. Nehezen fog hozzá a mondókájához. Először tudomásomra adja, hogy ezt még rajtam kívül senkinek sem modta el. Biztatom, hogy csak mondja bátran!

„A kincset a törökök hagyták itt, nagyon régen. És a Grádec-domb kincseskamrájában, ott a kincsesláda mellett van bezárva az egyik Thököly-lány, a neves erdélyi fejedelem egyik lánya, mert az apja hűtlen volt és elárulta a törököt...”

„Minden hét esztendőben egyszer, holdfogyatkozáskor, megjelenik a lány és segítségért kiált. Aki ilyenkor ott van, valaki, élőlény és segítségére siet, kiválthatja a lányt és az övé lesz a tömérdek kincs, mert minden hét esztendőben a kincseskamra ajtaja magától kinyílik...”

Hallgatom. Bizalmasan megkérdem tőle, hogy megpróbálta-e már a kincs megszerzését.

„De hányszor!... De mindig elkéstem... Vártam, vártam a dombon, elaludtam, s csak akkor ébredtem fel, amikor valaki gyönyörű hangon énekelt... És milyen gyönyörű volt az a nő! Olyan sárga volt a haja, mint az arany! És sírt, sírt, keservesen sírt. Amikor közel mentem hozzá, eltűnt... De addig meg nem halok, amíg ki nem váltom a lányt, amíg nem lesz az enyim a kincs...”

Iszik, fogát csikorgatja, horkant, az asszonyok felé nyúl, karvalymódra. Visítás. Félnek tőle. Táltos híre van a faluban. Éjszakánként látják a határban csavarogni.

„Keresi a kincset” – mondják a falubeliek, s a gyerekeket a nevével ijesztgetik.

Amikor a kocsmában nagy pénzzel fizet, az emberek találgatják: „Talán megtalálta a kincset...?”

„Gyönyörű nő volt. Hogy sírt, csókolt, hogy ölelt!”

Elerzékenyedik, majd meggyőzően folytatja: „Szeretlek, mondta, és csak te menthetsz meg. Minden mérges k'gyót meg kell ölnöd, és ha a hetediket is megölted, akkor szabad leszek!”

Újabb mesemotívum. A hétfejű sárkány és az elvarázsolt királykisasszony meséje. Kérem tőle, ölt-e már mérges kígyót.

Bólint és kezével mutatja:

„Még egy van hátra, és ha ezt is megöltem, akkor az enyém lesz a tündér...!”

Hallgatunk.

Az Alföld sok helyen ismert kincslegendája itt is!

Talán érdemes lenne ezzel a kérdéssel alaposabban foglalkozni. Persze, nem a kincskeresésre, az ásatásra gondolok, hanem a kincsről szóló legenda valóságos okainak, a mesemagnak a tanulmányozására, a legenda-és mesevariánsok egybegyűjtésére.

A Grádec-domb valamikor római őrhely, esetleg szláveredetű földvár, vagy talán török katonai megfigyelőhely, strázsa lehetett. Vagy lehet, hogy mind a három.

Mocsár veszi körül ma is, tavaszonként, s kiváló szőlőt terem.

Apró, fehér falú csöszkunyhók tűnnek fel a szőlők között. Ősszel az öregek kerepléssel és puskadurrogással űzik el innen a „serege-madarat”.

Egészen besötétedett.

Füstölgő petróleumlámpák az udvaron. Az utcán és néhány házban már villany ég.

Távolból idelátszanak a falu közelében felépült modern kendergyár nagy, kivilágított ablakai.

„Tanár úr, holnap holdfogyatkozás. Kivezetem magát a Grádec-dombra. Olyat mutatok, amit még soha nem látott” – mondja a „Suszter”, s szemei csillognak, arcáról gyöngyözik a veriték. Mosolyog. Már ittas.

Intek neki.

Holnap?...

Holnap este, ilyen tájban már Zágráb felé indulunk Eszékről.

Vár bennünket a zágrábi Egyetemi Könyvtár ritkaságyűjteménye, ahol látni szeretnénk Zrínyi kéziratait és könyveit.

Nehezen válunk el a falutól másnap délben. Mire elérkezett az indulás ideje, felengedett a bizalmatlanság is. Közlékenyek lettek, minden kérdésünkre szívesen válaszoltak. Megmutatták féltve őrzött ruhadarabjaikat – a fekete-piros szőtteket, a halotti szemfedőt –, ideajándékozták kétszázötven éves zsoltár- és imakönyveiket.

Visszavárnak bennünket.

Mikor indítjuk el egyszer a komoly tudományos kutatómunkát?

Évtizedek mulasztását kell helyrehoznunk, sok évszázados fejlődést kell felmérnünk.

Lesz-e elég erőnk kozzá?

Szekérrel indultunk az állomásra. Emberek integetnek utánunk.

Vihar vonult el az imént felettünk, de mire kiérünk a faluból, süt a nap, és az esőtócsák tetején kéken csillog az ég...

